

SOBRE EL LÈXIC DE LA TRADUCCIÓ CATALANA MEDIEVAL
DEL *COMMENTARIUM IN SEPTEM PSALMOS POENITENTIALES*

Sadurní Martí

Institut de Llengua i Cultura Catalana, Universitat de Girona

About the lexicon of the medieval Catalan translation of the *Commentarium in septem psalmos poenitentiales*

Citació: Martí, Sadurní (2021). Sobre el lèxic de la traducció catalana medieval del *Commentarium in septem psalmos poenitentiales*, *Ítaca. Revista de Filologia* (12), 187-225. <https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.08>

Rebut: 06/07/2021 | Acceptat: 20/07/2021

© 2021 Sadurní Martí | sadurni.marti@udg.edu | <https://orcid.org/0000-0002-0997-2127>

Aquest treball és subjecte a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Resum

Entre 1382 i 1409, el frare dominicà Joan Romeu va traduir el *Commentarium in septem psalmos poenitentiales* d'Innocenci III, per encàrrec del mestre de l'Orde de Montesa Berenguer March. La versió té una gran qualitat, tot i les dificultats del text d'Innocenci. Per donar context a la traducció, en aquest article s'analitzen la vida i l'obra d'Innocenci III, la biografia i el perfil intel·lectual de Joan Romeu i la biografia i l'entorn familiar de Berenguer March. La traducció, que es conserva en manuscrit únic a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (ms. 70), presenta usos lingüístics particulars. A banda d'una gran quantitat de doblats sinonímics i diverses glosses que el traductor incorpora al text, empra també una quantitat important de lèxic poc documentat, que s'estudia en aquest article. En alguns casos es tracta simplement d'adaptacions o calcs del llatí, però en altres casos, l'ús de determinades paraules inusuals retrotrau notablement les datacions dels repertoris.

Paraules clau: traducció; exegesi; salms; lexicografia

Abstract

Between 1382 and 1409, the Dominican friar Joan Romeu translated Pope Innocent III's *Commentarium in septem psalmos poenitentiales*, under commission from the master of the Montesa Order, Berenguer March. Despite the difficulties presented by the source text, the quality

of his translation is remarkable. In order to understand the context of Romeu's translation, this article analyses the life and works of Pope Innocent III, the biography and intellectual profile of Joan Romeu as well as the biography and family milieu of Berenguer March. Romeu's translation, only extant in a manuscript held at the Biblioteca de la Universitat de Barcelona (ms. 70), has idiosyncratic linguistic traits. The translator introduces a great number of synonymous couples and several glosses, as well as distinctive lexical choices, which are the main focus of this article. In some cases, these are simply adaptations or calques from Latin, but in others his unusual lexical usage suggests a much earlier date for the translation than previously assumed.

Keywords: translation; exegesis; psalms; lexicographic

1. INNOCENCI III I EL *COMMENTARIUM IN SEPTEM PSALMOS POENITENTIALES*

Innocenci III, Lotario dei Segni en el segle, ha estat considerat amb raó com el papa més influent de l'edat mitjana. Nasqué a Gavignagno, cap al 1160, en una família del patriciat romà, es va formar a l'oratori de Sant'Andrea in Coelio sota el mestratge de l'abat Pere Ismael. Més tard va viatjar a París i es va formar amb Pere de Corbell, deixeble de Pere Lombard, el qual atorgava un paper molt important a l'exegesi. El 1187, ja a Bolonya, va freqüentar les lliçons de dret civil i eclesiàstic d'Ugucione da Pisa i tota la vida va sentir una especial devoció per la *Summa super decreto*.¹ De retorn a Roma, Gregori VIII el va promoure al sotsdiaconat i, poc després, Climent III el va elevar al cardenalat, amb el títol de sant Sergi i Bacus.²

Les seves primeres obres literàries es poden datar cap al 1195, precisament amb l'obra que el farà més cèlebre: el *De miseria humanae conditi-*

¹ La influència d'Ugucione es detecta sobretot en el pes que atorgarà el futur pontífex a la plenitud del poder del papat sobre el món temporal (SAYERS: 1994, 45).

² Per als anys de formació continua essent essencial Maccarone (1943). Més recents, Maleczek (1985) i sobretot Sayers (1994, 10-23). Els estudis clàssics sobre la vida d'Innocenci són Tillmann (1954), Amann (1923), Cheney (1976) i el monumental, i encara útil, Luchaire (1904-08).

onis, enfilall de citacions bíbliques que s'ha conservat en uns dos mil manuscrits i és considerada una de les obres més divulgades i influents de l'edat mitjana.³ Aquesta obreta és, en realitat, una reflexió sobre l'home i la seva condició a l'ombra del pecat, que havia d'anar acompanyada d'un altre tractat complementari sobre l'amor i la gràcia divina, que el pontífex mai no va acabar.⁴ De gran abast, i d'una importància teològica indubtable, és el *De missarum mysteriis*, en el qual Innocenci fusiona la tradició litúrgica romana amb la tradició litúrgica parisenca i hi desenvolupa amb especial interès la doctrina eucarística.⁵ Una tercera obra enllaça amb aquest primer moment: el *De quadripartita specie nuptiarum*, que és bàsicament un llarg comentari del salm 44 que inicia una recerca sobre les al·legories i les semblances en el llenguatge de la Bíblia.⁶

Elegit pontífex el 8 de gener de 1198, de seguida va impulsar un intens programa de reforma religiosa, que va mantenir fins al final de la seva vida.⁷ En el seu pontificat hi ha sens dubte dos moments clau. En primer lloc, els episodis d'enfrontament constant amb els Hohenstaufen, que van dur a diverses excomunionis i que va acabar en el famós diumenge de Bouvines (27/7/1214), quan els francesos van derrotar Otó de Brunswick; en segon lloc, Innocenci va deixar una petja importantíssima en la història de l'Església amb la celebració del Concili Laterà IV. Pertanyen al programa general de reforma d'Innocenci l'aprovació de noves formes de vida religio-

---

³ En conservem una traducció catalana (el *Libre del plant de l'hom*), publicada per Vincenzo Minervini (1996). El *Libre* no té cap mena de contacte amb la traducció catalana del *Commentarium*. No només devien tenir orígens diferents, sinó que també anaven destinats a públics distints. Es poden llegir informacions complementàries a la traducció catalana del *Libre* en Minervini (1994).

⁴ Per a una anàlisi en profunditat dels continguts d'aquest text i dels seus contactes amb altres obres d'Innocenci, vegeu el pròleg de Maccarone a la seva edició del *De miseria* (1955, esp. xxxii-xlii), i també Di Pinto (1956) i Bultot (1961).

⁵ Vegeu Maccarone (1972, 341-424) i Schneider (1963, 56-58). Podeu llegir aquesta obra en el volum 217 de la *Patrologia Latina*, c. 763-916.

⁶ Volum 217 de la *Patrologia Latina*, c. 921-968.

⁷ Segons Jedin (1973), els trets principals del pontificat d'Innocenci seran: a) manteniment de l'ordre en els estats de l'Església, b) defensa contra l'expansionisme nord-sud, c) intensificació de la idea de croada i foment de la seva realització, d) control de l'heterodòxia i e) reforma integral de l'Església (*in capite et membris*).

sa,⁸ com la dels hospitalers de Guiu de Montpelher (reclamat a Roma per tal de dirigir el gran hospital de Santa Maria in Sassia), els trinitaris de Sant Joan de Malta i els humiliats; però ben aviat va tendir cap a una certa unificació de costums o va recomanar diversos canvis en l'orientació de les regles monacals. En aquest sentit, doncs, l'aprovació de la regla de sant Francesc va ser una excepció. El concili va ser també el moment en què el papa va poder plasmar d'una manera duradora la seva visió sobre el dret canònic i l'organització de l'Església. A més del problema dels religiosos, el concili va abordar també el problema dels bisbes (per als quals Innocenci va proposar de seguir el model de sant Gregori), el problema del clergat secular, el problema de la vida sacramental, etc., fins arribar a completar un llarg rosari de reformes.⁹

El moment del concili és també el moment en què comença a formar-se el *Commentarium in septem psalmos poenitentiales*, que, com veurem més tard, degué acabar-se el 1216, el mateix any de la mort d'Innocenci. El *Commentarium* és, conjuntament amb les resolucions del concili, el recull de les darreres idees del pontífex, i en certa manera el seu testament teològic i doctrinal.

El *Commentarium* pertany a una llarga tradició medieval de comentaris dels anomenats set salms penitencials (Ps 6, 32, 38, 51, 102, 130 i 145). Diversos autors de gran prestigi hi van esmerçar els seus esforços exegetics: Alcuí de York, sant Gregori, i d'altres, com sant Agustí, sant Jeroni, Estrabó o Pere Llobard hi fan referències constants als seus comentaris dels salms.¹⁰ Encara que l'origen d'aquesta classificació del saltiri

---

⁸ És ben sabut, també, el paper que Innocenci III va exercir en la lluita contra l'heretgia. Davant de l'extensió del catarisme i del fracàs del Cister per aturar-lo, Innocenci va confiar en la idea de Diego de Acebes i Domingo de Guzmán que calia combatre l'heretgia amb vida senzilla i predicació; l'assassinat del cistercenc Pèire de Castelnhou (14/1/1208) va dur la tensió al límit i Innocenci va reclamar la intervenció de Felip August. L'esclafament de Besiers (21/7/1209) i Carcassona (8/8/1209) va provocar les ires de Pere el Catòlic i el conflicte es va anar internacionalitzant. Tot plegat acabarà amb la victòria de Simó de Monfort i la desfeta de Muret (1213). Vegeu Sayers (1994, 160-162).

⁹ Una visió general sobre el concili Laterà IV en Foreville (1972), Jedin (1973: 272-280) i Sayers (1994, 95-101).

¹⁰ Sobre els salms penitencials és essencial Bernini (1953).

és incerta, en l'època de Cassiodor (485-580) ja era comuna, perquè en la seva *Expositio in Psalterium*, quan comenta el salm sisè, indica:

memento autem quod hic peniten poenitentium primus est psalmus, sequitur tricesimus primus, tricesimus septimus, quinquagesimus, centesimus primus, centesimus vigesimus nonus, centessimus quadragessimus secundus (*Patrologia Latina*, v. 70, c.60).

Tampoc sabem perquè es van seleccionar només set salms, però Cassiodor hi veu un símbol místic:

quos non credas incassum ad septenarium numerum fuisse perductos, quando et maiores nostri septem modis peccata nobis posse dimitti dixerunt: primo per baptismum; secundum per passionem martyrii; tertio pro eleemosinam; quarto per hoc quod remittimus peccata fratribus nostris; quinto cum converterit quis peccatorem ab errore viae suae; sexto per abundantiam charitatis; septimo per poenitentia (*ibidem*).

Sigui quina sigui la raó d'aquesta divisió, l'edat mitjana va acollir i venerar els salms penitencials i es recomanaven constantment per a l'oració i l'estudi.¹¹ Els salms penitencials, en paraules de Landolf de Saxònia, són aquells en què «invenies intimam confessionem peccatorum tuorum; et integram deprecationem divinae atque dominicae misericordia».¹²

Innocenci, que s'inspira en aquesta tradició, construeix el comentari a partir de dues fonts exegetiques fonamentals: l'*Expositio in septem psalmos poenitentiales* de sant Gregori (*Patrologia Latina*, v. 79) i el *Commentarium in psalmos* de Pere Llombard (*Patrologia Latina*, v. 91). Del primer, n'adopta la divisió per capítols i alguns arguments teològics; del

---

¹¹ És evident, però, que «benchè per l'uso che ne ha fatto la Chiesa, i sette Salmi tradizionali si possano giustamente considerare 'per excellentiam poenitentiales' [...] non e difficile accorgersi che nel Salterio, oltre quei sette, ve ne sono anche altri» (BERNINI: 1953, XV). Bernini allarga la consideració de salms penitencials a un total de disset salms, dividits en tres blocs: a) salms amb demandes individuals (Ps 19, 25, **32**, **38**, 39, 40, 41, **51**, 69, **130**, 143), b) salms amb demandes col·lectives (Ps 79, 90, 106); c) salms en què es fa referència al pecat ja totalment perdonat (Ps 65, 85, 103). En aquesta classificació, doncs, no s'hi consideren alguns dels salms penitencials tradicionals (com ara 6, 102, 145; assenyalen en negreta els que s'hi inclouen).

¹² Al 'Praefatium' del seu *Expositio in psalterium* (cito de BERNINI: 1953, XV).

segon, l'engranatge en parts, l'argumentació general i, en definitiva, bona part de la lletra. L'obra es compon d'un pròleg, en què passa revista a aspectes generals (numerologia, oració, etc.), i de set grans blocs dedicat als set salms, dividits en capítols dedicats a cadascun dels versicles. Aquests capítols exegetics són en general poc sistemàtics i la doctrina pot acumular-se només en un o dos versicles, mentre que l'altra part del capítol són essencialment comentaris de similituds o cadenes de citacions bíbliques que reforcen els arguments donats.¹³

La difusió del *Commentarium* encara espera un estudi de conjunt. Els més de vint testimonis que vaig poder documentar en la meua tesi de doctorat —i que ara les recerques més recents fan arribar a una cinquantena—, donen fe de la difusió d'aquesta obra exegetica, potser a l'ombra de l'èxit del *De miseria*. El cert és que la importància del *De miseria* i d'altres obres d'Innocenci, especialment els seus sermons i les seves obres jurídiques, han condemnat a una certa marginalitat aquest comentari dels salms. Sembla evident, a més a més, que la *Patrologia Latina*, on el *Commentarium* figura entre les obres de paternitat dubtosa, va tenir una gran responsabilitat en aquest estat de coses.¹⁴

Hem d'agrair a l'atenció que monsenyor Michele Maccarone va dedicar a la figura d'Innocenci III una inflexió decisiva en aquesta situació. Maccarone, a qui es deuen els estudis més importants sobre la teologia i la història del pontificat d'Innocenci III (ara recollits en MACCARONE, 1972), va fer un gran esforç per situar el *Commentarium* en connexió amb el conjunt de l'obra i va plantejar diversos interrogants sobre la seva adscripció als *dubia* perquè, tant des d'un punt de vista d'història del text com pels continguts, el *Commentarium* havia de ser indubtablement d'Innocenci III. La clau va venir de l'exemplar vaticà del text, el qual conté un èxplícit fonamental:

¹³ L'autor confessa que ha escrit el llibre robant petits moments a les seves ocupacions. El caràcter asceticomorale i de meditació personal fa que el *Commentarium* no contingui argumentacions complexes, sinó una síntesi doctrinal dels problemes que fa aflorar la lletra i la interpretació al·legòrica de cada salm (MONTI: 1961, 459).

¹⁴ Els dos estudis clàssics de Lubach (1993) i Spicq (1944) dediquen un espai migradíssim a Innocenci III i gairebé sempre lligat amb l'ús intensiu de la numerologia (LUBACH: 1993, 1-40).

Explicit tractatum Innocenij ·papae· III quem composuit super VII psalmos poenitentiales · anno domini M° CC° XVJ°. Pontificatus at sui XIX° mense aprilis et in uigilia pasche ·V°. jdus mensis predictis literal (sic) dominicalis ·b· Sed translatus est apud populetum . Anno dominj M° CC° XXJ°. Benedictus sit quod hoc scripsit.

L'atribució de l'obra, doncs, estava assegurada i també es podia datar amb precisió: es va acabar d'escriure el 19 d'abril de 1216, pocs mesos abans de la mort del pontífex. És, doncs, una obra de senectut, que retorna en alguns moments a l'esperit i la lletra de les obres de joventut, especialment el *De miseria*. L'exemplar vaticà és del segle XIV i reproduceix, en realitat, el colofó d'un manuscrit que va ser copiat el 1221 «apud Populetum», topònim que és probable que faci referència al monestir cistercenc de Poblet. Si la identificació es confirmés, permetria de defensar que Poblet ja tenia una còpia del *Commentarium* cinc anys després de la mort d'Innocenci III.¹⁵ La tradició directa de l'obra té encara un cens provisional: dels quinze manuscrits que vaig poder censar, quatre es troben en biblioteques de la península Ibèrica, quatre més a França, dos a Anglaterra i un a Alemanya, Bèlgica, Vaticà, Txèquia i Suècia respectivament.¹⁶ Alguns testimonis duen al final dues obretes: l'una, molt semblant a un capítol del *De miseria* ('Declaració de les penes d'infern'); l'altra, una suposada *Taula* que resumiria el contingut del comentari, atribuïda pels catàlegs a Pere de Tarantàsia. Per estil i continguts, la primera de les obretes és certament innocentina, o bé un resum fet a partir d'algun pas del *De miseria* o del *Commentarium*.¹⁷ La segona, que només apareix en índexs antics, sembla fruit d'una confusió. En molts dels manuscrits compareix una mena de taula, d'un parell de folis, dels llocs més importants del text. Aquest índex

---

¹⁵ Monti (1961), en la seva *laurea*, dirigida per Maccarone, va aprofundir en els problemes teològics de l'obra i les seves connexions, tant amb la teologia del seu temps, com amb la de les altres obres d'Innocenci. L'estudi de Monti, que vaig tenir constantment en compte en Martí (1999), continua essent l'únic estudi de conjunt sobre el *Commentarium*.

¹⁶ Un primer cens dels testimonis llatins es pot llegir en Stegmüller (1950-80, v. 3, núm 4005) i la entrada corresponent en el *Supplementum*.

¹⁷ El manuscrit català de l'*Exposició* també reproduceix aquest *Declaració de les penes d'infern i les beatitus de paradís* al final del text, i la vaig incorporar a la meua edició (MARTÍ, 1999, 362-364).

en qüestió es limita a repetir els termes clau del comentari (*poenitentia, foeditas, etc.*) i a anotar-hi al costat la referència per a la carta o foli en què es troba. Té tot l'aspecte, doncs, de ser una mena de sumari realitzat pels mateixos amanuenses i potser no hi ha cap indici que n'asseguri la paternitat a Tarantàsia.

Quan vaig redactar la meua tesi (MARTÍ, 1999), a manca d'un estudi sobre la tradició llatina, vaig controlar el text català amb l'edició publicada en la *Patrologia Latina* (*a*) i amb altres testimonis que tenia a l'abast, sense cap voluntat d'establir un text crític llatí sinó de manera instrumental, per orientar-me a l'hora d'intervenir sobre el text català o comentar la traducció. L'exemplar de col·lació base va ser el testimoni vaticà (*R*), col·lacionat amb els toledans *T¹* i *T²*. El resultat d'aquest control sistemàtic del text de *a* es pot resseguir fàcilment en Martí (1999, apèndix I-LXXXV). Essencialment, la tradició llatina no presenta gaire complexitat i es pot reconstruir sense problemes greus. En els casos de conflicte entre el text català i *a*, *R* sempre va proporcionar una solució satisfactòria. I en els pocs casos en què no era així, l'errada era atribuïble a la tradició catalana. En el text llatí editat en apèndix vaig adequar el text de *a* al repartiment en capítols, la puntuació i l'aparat bíblic del text català, i finalment vaig situar en notes a peu de plana els llocs crítics llatins que tenia l'esperança que facilitessin la feina dels futurs editors del text llatí (que vint anys després encara s'ha de consultar en la *Patrologia*).¹⁸

Tot i que el *ductus* del manuscrit català és excel·lent (s'assembla a un breviari o a un llibre d'hores), l'atenció del copista, o del seu antígraf, és variable i provoca salts sovintejats, generalment per homoiotèuton, que obliguen a esmenar petits detalls de manera contínua i enfarfeguen l'aparat. La col·lació del text llatí i català, doncs, dona poques sorpreses i serveix sobretot per a assegurar l'autenticitat del text català quan el testimoni

---

¹⁸L'edició de la *Patrologia* ara es pot consultar en línia (amb reproduccions fotogràfiques amb OCR) en els *Documenta Catholica Omnia*: [https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1198-1216__SS_Innocentius_III__Commentarium_in_Septem_Psalms_Poenitentiales_\[Incertus\]__MLT.pdf.html](https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1198-1216__SS_Innocentius_III__Commentarium_in_Septem_Psalms_Poenitentiales_[Incertus]__MLT.pdf.html) (darrer accés: 3 de juliol de 2021). Vegeu ara la traducció italiana del *Commentarium*, amb el text de la *Patrologia* acarat, però sense cap nota ni comentari, a càrrec de Stanislao Fioramonte (2007).

llatí de base *a* presenta un salt. Tanmateix, en altres ocasions s'observa una tendència molt clara, bàsicament en lliçons equipol·lents, que permet d'emparentar el testimoni català amb el manuscrit *R* i allunyar-lo de les solucions de *a + T^l*. No sembla però, com ja he dit, que la recensió llatina presenti esculls insalvables, sinó més aviat petites alternatives en variants adiafores i alguns errors singulars.

2. LA TRADUCCIÓ CATALANA DEL *COMMENTARIUM*

La versió del dominicà Joan Romeu s'ha d'emmarcar en el doll de versions de tema religiós fetes a la Corona d'Aragó en el pas del Tres-cents al Quatre-cents, que té el seu punt culminant durant el regnat de Martí I.¹⁹ La versió del *Commentarium* (*Exposició dels salms penitencials*) té com a finalitat l'edificació espiritual d'un home de gran influència, el mestre de l'Orde de Santa Maria de Montesa, Berenguer March.²⁰ Joan Romeu, que per formació coneix perfectament el text i els seus problemes, és un traductor més que acceptable, però el seu zel per la literalitat i la por d'intervenir massa en la traducció van proporcionar un text a vegades difícil de llegir. Les dificultats provenen també de la banda d'Innocenci i del fet que el seu comentari és més una combinació i juxtaposició de citacions i petites glosses, que no un discurs articulat que permeti el llüiment del traductor. La literalitat, doncs, és doble i problemàtica: seguir la lletra i el sentit del text d'Innocenci («l'estil de l'actor seguint tota ora»), i al mateix temps mirar de reflectir amb precisió els versets glossats de l'Escriptura. La feina del dominicà, doncs, ha consistit a mantenir la lletra i el fons, amb un important esforç per contextualitzar i explicar. Amb aquesta intenció Romeu farceix la seva traducció de petites glosses o comentaris explicatius de diverses menes, i, també, en un esforç

---

¹⁹ Per a una visió de conjunt del panorama català, vegeu Badia (1991, 41): «les iniciatives dels monarques de la casa de Barcelona i d'altres personatges encimbellats posen en marxa una vertadera allau de traduccions d'autors antics. A partir dels anys de Joan I i, sobretot en els del seu germà i successor Martí I, s'intensifica l'activitat en aquest camp». I també Badia *et al.* (2014), Cabré & Ferrer (2012) i Cabré *et al.* (2018). Un bon estudi de conjunt sobre les tècniques de traducció en Wittlin (1991).

²⁰ La traducció es conserva en un *unicum*: el manuscrit 70 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, del pas del segle XIV al XV. Vegeu-ne la descripció codicològica en Martí (1999, 36-41) i més recentment en Avenoza (2016).

per restar fidel a la llengua sàvia i evitar el *compendi* o pèrdua de continguts que suposa el pas als vulgars, omple el text dels famosos binomis sinonímics (WITLIN, 1991).

Joan Romeu encapçala el text amb una endreça en la qual dona diverses informacions contextuais i culturals.²¹ Extraient-ne les idees principals: el mestre de Montesa «havia sobiran voler de saber e entendre la postil·la sobre los set psalms penitencials feta per papa Innocent tercer», i en va encarregar una traducció ja que l'obra era difícil de llegir «per la gran profunditat de sciència e gran dificultat de entendement», cosa que comporta que «la sentència en ella contenguda no era per molts, majorment per les persones llegendes, axí clarament entesa». La competència del llatí que comportava i les complicacions exegetiques i teològiques del text, doncs, n'aconsellaven una traducció al vulgar. Seguint també una etiqueta habitual, Joan Romeu es declara «insuficient a declarar, expondre e manifestar lo tresaur spirital qui en la dita postil·la sots térmens scurs, alts e ben clausulats encorporat o amagat estava». I afegeix que el text d'Innocenci té «térmens scurs», és a dir de mal traduir pel contingut teològic, i «alts e ben clausulats», és a dir amb dificultats estilístiques importants, però que emprèn la labor «per manament e assídua instigació del dit senyor mestre», el qual —i aquesta idea és repeteix dues vegades en el pròleg— «aquest tresaur a tots egualment ésser clar e manifestat fort desijava». El procediment de traducció va consistir a «reduhir, de mot a mot, de llatí en romanç [...] l'estil de l'actor seguint tota ora» i, més endavant, assenyala també que l'ha «scrit e arromançat sots breu compendi». El pròleg es tanca amb la consuetudinària *petitio benevolentiae*, en la qual Romeu aprofita per glossar breument les virtuts dels salms penitencials.

Des del punt de vista crític el pròleg no és especialment original i hi retrobem la tòpica habitual. En primer lloc la qualificació del llatí com a llengua difícil, profunda en els continguts i complexa en les formes (també per a aquelles persones que en tenen algun coneixement). Ja ho indicava Jaume Conesa en la seva traducció de les *Històries troianes*: traduïa per a algú que coneixia prou el llatí, «car per la subtilitat dels la-

²¹Vegeu l'edició del pròleg en Martí (1999, 5-6).

tins segons los quals les dites històries són compostes dehia que no les podia perfectament entendre» (PERUJO MELGAR: 2015, 13; vegeu també NADAL: 1992, 20 i PRATS: 1983, 29-31). Aquest és un problema sentit i compartit per altres vulgaritzacions romàniques.²² Allò que Romeu anomena «breu compendi» seria, doncs, la reducció de sentit i d'estil que comporta la traducció de la llengua sàvia en el pas al vulgar.²³

El traductor insisteix en l'aspror de la feina i en el fet d'haver estat instigat repetidament per acabar la seva tasca. Crec que aquesta actitud, a més del tòpic, reflecteix un estat d'ànim dels traductors, especialment els religiosos, davant de la divulgació de coneixements inadequats per als laics poc preparats. Aquest instint de protecció enllaça perfectament amb la preocupació d'Antoni Canals per l'accés a l'alta cultura teològica de

---

²² Per exemple, Jean Daudin, en la seva traducció del *De Remediis*, apunta: «Combien que en moult de choses le langage françois ne soit pas grandement differant du latin, nientmoins y il à tres grant foison de mos latins que à peine pevent estre dis ou ne pevent estre dis en françois qu'ilz perdent l'eloquence et l'aornement du latin» (cito de LUSIGNAN: 1986, 149). L'acarament de llatí i vulgar en els pròlegs té una llarguíssima tradició de «complexe d'infèriorité dont ils sont atteints au regard d'une langue parfaite. Point de mots assez forts pour vanter l'excellence d'un langage qui tire sa gloire de son ancienneté, de son universalité et de sa 'brièveté'» (BÉRIER: 1983, 256). Com afirma el traductor Laurent de Premierfait: «aucuns qui ce livre verront mis en langage de France diront, comme je pense, que la majesté et la gravité des paroles et des sentences sont moult humiliees et amendries par mon langage vulgare qui par necessité de motz est petit et legier» (ibidem). També Enric de Villena afirmava quelcom de semblant: «por mengua de vocablos, non se pueden tan propiamente significar los conceuimientos mentales segund en la latina lengua se fazer pueden» (pròleg a la trad. de l'*Eneida*, cito de MORREALE: 1959, 8).

²³ «La forma amb què els nostres traductors medievals, requerits generalment per persones d'autoritat, resolen aquestes dificultats és la que resulta d'aplicar el mètode de la versió *verbum verbo* [...] La diversa aplicació d'aquestes tècniques va ser motiu també ben aviat de justificar també diverses versions d'un mateix text [...] Lentament, en l'ànim dels traductors medievals s'anava obrint pas, al costat del reconeixement de l'alteritat de la superioritat del llatí, la consciència del geni propi del romanç» (NADAL & PRATS: 1982-96, vol. 2, 191-192). Sobre aquesta darrera afirmació, vegeu Monfrin (1963) i també l'estudi de Lola Badia (signat com a Digna Vallvé 1984) sobre les idees traductològiques d'Arnau d'Alfarràs.

persones no gaire preparades,²⁴ i proporcionaria el fil roig de la definició del lector ideal de les obres de Francesc Eiximenis: «persones simples e legues e sens grans lettres».²⁵ La traducció al vulgar facilitava l'apropament dels llecs a matèries difícils sense els controls i filtres necessaris que els frares postulaven en la seva forma d'entendre la divulgació.²⁶ Calia, doncs, una orientació que corregís les desviacions dels qui tenien un afany excessiu que anava més enllà del que pertocava a un llec.²⁷

El traductor, doncs, havia de vetllar per donar un text correcte no només en sentit gramatical sinó també doctrinal («lo tresaur spiritual qui en la dita postilla sots térmens scurs, alts e ben clausulats incorporat o amagat estava»). Aquesta correcció i orientació s'aconseguia mitjançant petites glosses que cenyien la interpretació dels conceptes difícils. En qualsevol cas, però, seguint una tradició ben assentada Romeu va traduir

---

²⁴ En el pròleg del *De providència* explica qui són aquests devots cortesans. El primer de tots és el rei Martí, el qual «una veguada me entrelliguaçà axí ab una qüestió que-m féu del temps de la mort de Jesuchrist, e pigà'm axí ab la instància, que-m donà tant apparent, que un gran temps stiguí entre mí mateix» (RIQUER: 1935, 86). Efectivament el rei Martí, que els mateixos contemporanis qualificaven de massa devot, contribuí de manera decisiva a crear un ambient amb preocupacions religioses a la cort. Per dir-ho amb paraules de Jordi Rubió i Balaguer: «En el regnat del rei Martí, anomenat 'lo eclesiàstich' per un cronista que recull una tradició contemporània [...] la nota religiosa és la predominant en les lectures i afeccions del monarca. Els seus consellers eclesiàstics li escrivien amb una llibertat que sembla més aviat pròpia del secret de confessionari que no de la correspondència oficial» (1984, 241).

²⁵ X. Renedo, seguint una pista d'A. Hauf, ha proposat l'existència «d'un públic laic, format per membres de les classes urbanes benestants i també per membres de la noblesa i de la casa reial, amb una notable curiositat teològica i filosòfica» (RENEDO: 1992, vol. 1, p. CCLXVIII).

²⁶ «E, en aytals qüestions, és major perill entre els hòmens de paratge, per ço com ligen molt e tots los libres adés seran vulguitzats, e per ço com conversen ab molt abte hom, e per la rahó natural en què habunden» Canals, *De providència* (RIQUER: 1935, 86).

²⁷ Aquests cops de timó es poden detectar, per exemple, en l'adaptació catalana de la *Summa teològica* eiximeniana a la seva *Vida de Jesuchrist*: «en el text català [...] es tendeix a simplificar, a resumir els punts i a suprimir dins el possible el vocabulari massa especialitzat. [...] Eiximenis parafraseja lliurement els conceptes, traduint-los de la forma més directa i comprensible al poble, com faria qualsevol predicador» (HAUF: 1990, 159). Sobre la necessitat d'adaptar per als llecs els grans continguts teològics, vegeu Hauf (1990: 207-209).

verbum verbo, no solament a causa de les dificultats lingüístiques, sinó també per les restriccions interpretatives amb què convenia oferir un text d'exegesi bíblica. L'actitud de Romeu és sorprenent perquè, encara que el text tingui moltíssimes glosses per a ajudar a la comprensió literal, rares són les vegades en què el teòleg va intervenir per explicar un terme difícil o glossar un fragment perillós, en una actitud que s'adapta perfectament al que ell mateix va indicar en el pròleg.

El que més crida l'atenció en la traducció de Romeu és la seva literalitat. N'acabem de veure les raons: en general el traductor no gosa allunyar-se massa de la frase llatina, i això fa que en determinats moments, com veurem, hi trobem fragments llatinitzants o encara amb una vesta absolutament llatina; en altres passos, però, la prosa de Romeu és perfectament reeixida i l'equilibri entre la literalitat i la llegibilitat és extraordinari.²⁸

3. JOAN ROMEU, BERENGUER MARCH I ALTRES PERSONATGES RELACIONATS AMB LA TRADUCCIÓ

La reconstrucció de la biografia de Joan Romeu no ha tingut fortuna. Del seu origen, la seva formació i la seva personalitat, n'han pervingut poques pistes i les llacunes són més importants que les dades certes. L'única font per a l'estudi de la seva persona continua sent l'article del pare Coll (1949) i les aportacions més recents repeteixen essencialment les seves informacions sobre les aparicions del dominicà en les actes dels concilis provincials de l'orde a Aragó (COLLELL: 1965, 248-249; ROBLES: 1972, 149; REINHARDT & SANTIAGO-OTERO: 1986, 209).²⁹ Fora de la documentació dominicana, encara no s'ha pogut trobar cap rastre de Romeu.³⁰ Com que els infants professaven en el convent més proper al seu lloc de naixe-

---

²⁸ L'única referència comentada que en conec són les notes escadusseres que Wittlin va dedicar a la traducció del salm sisè: «El text bíblic és citat tant en forma de lemes com en referències a l'original dintre del comentari. Sovint és possible, doncs, trobar un mot traduït dues o més vegades. [Aquestes variacions] mostren que per a Joan Romeu no existia encara un text català 'oficial'» (WITTLIN: 1991, 42).

²⁹ Vegeu també el *Repertorio de historia de las ciencias eclesiásticas de España*, vol. 3, p. 106 i Kaeppli (1970-80, núm. 2620).

³⁰ Basant-se el seu currículum acadèmic va sostenir que «fué notable religioso de su tiempo [...] se nos antoja de una excesiva modestia» (COLL: 1949, 36).

ment, Coll afirma que «le tengo por hijo de hábito del convento de Gerona y natural de su comarca» perquè la primera documentació prové de les actes del capítol provincial dominicà de 1366, en què se'l llista com a estudiant de segon any de lògica al convent de Sant Domènec de Girona —feia, doncs, poc més de dos anys que havia ingressat en l'orde i per tant degué néixer cap al 1340 (COLL: 1949, 32).

En les actes del concili de 1368, que tingué lloc a Tarragona, el trobem adscrit al convent de Lleida (COLL: 1949, 32). L'any següent el capítol de Barcelona el localitza a Lleida estudiant l'últim any de lògica (COLL: 1949, 32). El 1370 el capítol de València l'envia a Mallorca a estudiar ciències naturals (COLL: 1949, 32). L'any següent el concili de Sant Mateu el situa al «Studium Naturarum» barceloní, cursant segon de Filosofia (COLL: 1949, 33). Finalment, les actes del capítol de Saragossa, 1372, el localitzen al convent de Barcelona com a lector de lògica (COLL: 1949, 34).

Seguint el currículum habitual de l'època «dos años debió enseñar lógica [...] según costumbre, y suponiendo que cursara cuatro años de Teología y enseñara dos años de Filosofía debió terminar completamente su carrera hacia el año 1380» (COLL: 1949, 34). Efectivament, les actes que va exhumar Robles (1985) permeten de situar-lo com a substituït al convent de París (Osca 1378)³¹ i, encara, se'l proposa per a ser enviat en l'estudi general de París el 1381 (Xàtiva 1379).³² El capítol general dels predicadors d'Avinyó el situa el 1386 «ad legendum Sententias» a París. El pare Coll, però, afirma que «mucho dudamos que fuera aquel año al Estudio de París», perquè durant aquests anys la província d'Aragó seguia l'obediència de Roma (COLL: 1949, 34).

³¹ El 1378 és nomenat substituït de Pere Moliner a l'Estudi de París: «pro tertio anno quantum nostra interest assignamus ad idem Studium pro natione Cathalonie fr. Petrum Molinerii, ad quem si contingerit impedivi ponimus ibidem loco ipsius fr. Joannem Romei» (ROBLES: 1985, 230).

³² «Assignamus ad Studium Parisiense pro anno presenti. [...] Item pro anno immediate sequenti assignamus ad item studium pro natione Cataloniae fr. Joannem Romey, et pro natione Navarrae ipsis redentibus sic quod eis in futurum nullum praejuditium generetur fr. Dominicum Galindo, quod si contingerit impedivi instituimus eis fratres Bernardum Dulcis et Petrum de Turo» (ROBLES: 1985, 230).

En qualsevol cas, si Romeu va estar-se uns anys a París —cosa possible, tenint en compte el currículum del dominicà—, va haver de tornar en algun moment entre el 25 de juliol de 1382 i el 8 de març de 1409, dates entre les quals Berenguer March, comanditari de la traducció, va ser mestre de l'orde de Montesa.³³

La datació de la traducció és delicada perquè, com ja hem dit en parlar del manuscrit, les dues dates frontissa serien 1382 i 1404. Si Romeu hagués cursat realment els seus estudis tal com els tenim documentats, podríem perfilar una mica més la datació i acostar la data *post quem* a finals dels anys vuitanta. Preguntes com on es va fer la traducció o en quin moment hauran de quedar ara com ara sense resposta perquè la documentació consultada no permet de respondre-les amb seguretat.

Berenguer March, III del llinatge, era germà dels poetes Pere i Jaume March. Com confirma el testament de Pere II, encara no havia nascut el 1338. En la línia valenciana de la família, a la qual pertany també el seu germà Pere, la personalitat de Berenguer va tenir una importància excepcional perquè el 25 de juliol de 1382 va ser elegit mestre de l'Orde Militar de Santa Maria de Montesa. És una de les altes dignitats en l'estructura de poder del regne i per a la seva elecció Berenguer va haver de superar l'oposició del rei Pere III, el qual havia proposat un altre candidat: Ramon de Vilanova. Els atots de Berenguer devien ser de pes perquè, tot i aquesta competència i el setge militar que el rei va imposar al convent de Sant Mateu, Pere III va acabar acceptant l'elecció el 29 de setembre. Com explica Àurea Javierre, el rei va explicar les seves raons «en un expresivo documento en el que, después de alabar sus grandes dotes de sabiduría y prudencia, admite su excelente preparación para el gobierno de la orden y le prometió, bajo juramento, no seguir apoyando

---

³³ En els estudis d'història literària les primeres referències venen de Gröber, que el situa entre els «Kommentaren der heil. bücher ... welche sich auf Verlangen des Fr. Berenguer March, odernmeister von Montesa (1392-1409) 'tralladada de lati en romanç per frare Joan Romeu del orde dels frares preycadors'. Ein Hs. diesen letzten Übersetzung befand sich im Kloster von San Francisco de Barcelona» (1897, 93). Vegeu també les referències a Rubió Balaguer (1984, 242) i Ruiz Calonja (1954, 113). Corminas (1849: 227) afirma també, sense aportar cap dada que ho provi, que Joan Romeu també és l'autor d'una obra titulada *Tuba sacerdotalis*, de la qual res no sabem.

las pretensiones de Raimundo de Vilanova e incluso hacerle desistir de ellas» (JAVIERRE MUR: 1968, 121). És a dir que el rei, de donar suport incondicional a Vilanova i ordenar a Aznar Pardo de la Casta que assetgés el castell de Montesa, passa a tractar despectivament el seu defensat. Tant és així que el 21 de setembre promet imposar-li «silencio perpetuo» a canvi d'una generosa aportació de 23.000 florins amb què l'orde havia de contribuir a la campanya de Sardenya.³⁴

L'accés a aquesta dignitat és el resultat d'una carrera ascendent de la família March en el terror valencià. Berenguer ja participava de ben jove en diverses responsabilitats polítiques: possiblement havia estat batlle de Tamarit³⁵ i de ben segur comanador d'Onda, d'Ares (com apareix a les corts de Montsó de 1375-1376), de Perputxent i de Xivert. Va participar amb regularitat a les corts del regne (1382-1384, 1401-1407), sovint al costat d'altres membres significats de la seva família. Curiosament, el 1384 ofereix a la cort armar una galera contra els sarraïns i sis anys després l'acusen d'haver-se gastat aquells diners en afers poc clars (DÍAZ BORRÀS: 1993, 287). Potser a causa d'aquests episodis tèrbols, o de les pretensions de les poblacions contra l'orde, va tenir continus conflictes amb els seus feudataris (Onda 1393, Vilafamés). Com a gestor, però, s'ha de remarcar el paper principal de l'orde en el desenvolupament de la ramaderia i l'agricultura del Maestrat (CHINER: 1995, 37).

El 1396, mentre es trobava a Castelló d'Empúries, va arribar-li un interdicte que el confinava a la ciutat de Girona, de la qual no podia sortir fins que el Consell no decidís sobre la seva persona.³⁶ Se l'acusava

³⁴ La biografia de Berenguer March ha estat reconstruïda per Chiner (1995), gràcies a les traces que la seva posició i especialment el seu mestratge han deixat en la documentació. Hi remetem per a totes les referències d'aquest apartat.

³⁵ Així ho proposa J. Pujol: «és possible [...] que sigui aquest mateix personatge el Berenguer March que el 29 d'octubre de 1359 exerceix com a batlle del castell de Tamarit (veg. CDI, 45: ACA, Cartes reials de Pere III, caixa 31, carta 658)» (1994, 83n).

³⁶ «Contra lo Maestre de Muntesa. E primerament sia interrogat si sab o ha hoyt dir que lo maestre de Muntesa, axi per propri profit seu com per favor de sos amichs com encare en dan dalguns as qui el no volia be, haie consellat o fet consellar al dit senyor o senyora de fer torts e injusticies, axi en apropiar se o fer se apropiar e donar o fer donar a sos complices e sequasses alguns bens, drets, regalies e jurisdiccions. Interrogat si sab o ha hoyt dir aquell desus dit maestre haia consellat al dit senyor o senyora malament e falsa de no tenir

d'«apropiar se o fer se apropiar e donar o fer donar a sos complices e sequasses alguns bens, drets, regalies e jurisdiccions», és a dir de nepotisme i tracte de favor. Si comparem aquesta llista amb la dels altres encartats, als quals s'acusava, entre altres delictes, de conspiració contra el monarca, les càrregues contra el mestre de Montesa semblen menors i lligades exclusivament a delictes de caràcter econòmic i de mala administració. Poc temps després, però, el 7 de desembre de 1398, ja havia estat absolt de tots els càrrecs, i el 13 d'abril de 1399 el trobem en la cerimònia de coronació de Martí I, en la qual se'l va adobar cavaller, amb setze frares de la seva companyia, i va dur la senyera reial, dignitat no pas petita i que demostra que, malgrat l'ensurt de 1396, havia recuperat tot el seu poder i se situava també com a conseller del rei.

Deu anys després, el 8 de març de 1409, Berenguer March va morir al convent de l'orde a Sant Mateu. La seva successió també va ser conflictiva perquè s'hi van enfrontar dues faccions: l'una, defensada pel monarca, proposava Guillem Alemany de Cervelló; l'altra, elegida pel capítol, Nicolau de Próixida. El conflicte es va anar mantenint fins a la sentència arbitral de Bonifaci Ferrer (1410), que nomenava mestre Romeu de Corbera. Josep Pujol insinua encertadament que la gestió patrimonial de Berenguer «involucra directament Lluís March» (PUJOL: 1991, 84). Efectivament, en algunes de les anotacions del Registre de cartes de l'orde conservat a l'Archivo Histórico Nacional apareix repetidament Lluís March en connexió amb el patrimoni de Berenguer relacionat amb en les terres de l'orde, i per tant no es fa gens estranya l'afirmació de Samper que el 22 de juny de 1386 Berenguer va nomenar Lluís March com a lloc-tinent general de l'orde al Maestrat. Sembla que va ser la implicació de la família en la gestió de l'orde el que va ocasionar més problemes al mestre,

---

lo dit senyor corts o parlaments general a sos pobles, desviant la dita cort o parlament a fi que el romangues en liga o colligacio e consell del dit senyor e per ço que l dit senyor rey o reyna fahessen ço que el dit maestre volgues, les quals coses cessaren si cort general o parlament general se tinguessen, e totes les dites coses feya e consellava lo dit maestre en gran e irreparable dan del dit senyor, regnes e terres seus e de tota la cosa publica» (7/12/1398), *Procés contra consellers, domèstics i curials de Joan I*, ACA, reg. 2273, ff. 128v i ss. Vegeu Mitjà (1957-58, 390-391).

i aquests conflictes legals s'allargassen sobre els seus beneficiats un cop el mestre ja és mort.³⁷

Un dels volums que el notari anota en l'inventari de llibres de Pere March és precisament el *Commentarium in septem psalmos poenitentiales*, que com ha remarcat Lluís Cabré (1994, 42) forma part d'una línia de lectures asceticomorals present entre els llibres del poeta.³⁸ I cal tenir en compte també que, com indica Chiner, els volums d'aquesta biblioteca en bona part «passarien a formar part de la biblioteca d'Ausiàs» (1995, 165).³⁹

4. NOTES SOBRE EL LÈXIC DE L'EXPOSICIÓ

En aquest apartat recullo alguns dels mots estranys o poc documentats que Joan Romeu va emprar en l'*Exposició*. En alguns casos són llatinismes directes, però en molts altres es tracta d'usos reculats de documentacions que fins ara es consideraven tardanes. Per fer més fàcil la comprensió de l'ús del mot, reproduïxo breument el fragment en qüestió, a partir de la meua edició de 1999. Els ítems estan ordenats alfabèti-

³⁷ S'ha documentat entre 1409 i 1412 Lluís March cobrant impostos a les batllies de Sant Mateu, Càlig, Traiguera, la Jana, Canet, Rossell, Xert i Castell, benefici que li havia atorgat en vida Berenguer March. La vídua de Lluís March, Violant Sentbreç, va cobrar durant els anys 1409, 1411 i 1413 cinquanta lliures d'un censal a càrrec del mestre de Montesa. Finalment, el 5 de setembre de 1413, Ramon de Torrelles, Jaume March i Lluís March donen poders a Hug de Corbera per a cobrar els censals d'Onda i Vilafamés. Per a aquestes notícies, vegeu CHINER: 1995, 264.

³⁸ Llegim a l'inventari de Pere March IV (16/6/1391): «Item fo atrobat un libre de paper ab cubertes de pregamí cubert de aluda vermella appellat *Ignocent*»; i més endavant «Item hun libre vermell de paper ab cubertes de fust cubert d'aluda. Nota de *Ignocent sobre los psalmps*». Crec, com ja apunta Cabré (1993, 40), que es tracta del *De miseria* i del *Commentarium* encara, possiblement, en la seva versió llatina. Recordem de passada com el *De miseria* va influir en l'obra de Pere March: vegeu les notes de Cabré a *Al punt c'om naix comença de morir* (CABRÉ: 1993, 131-139), que segueixen essencialment la identificació de la font de Josep Romeu Figueras (1983).

³⁹ Ausiàs posseïa ja el text en la versió encarregada pel seu oncle. Efectivament, en l'inventari fet a la mort d'Ausiàs March (1458), hi retrobem el volum del *Commentarium*: «Item hun libre en paper cubert de fust ab aluda groga en pla son *Esposicions dels Salm*s». Apuntem aquí que Jaume Torró (1996, 114-119) ha emparentat el *Càntic espiritual* d'Ausiàs March amb la reflexió sobre els salms penitencials i que Costanzo Di Girolamo (2002) ha resseguit aquest tema en la tradició romànica.

cament i, si cal, s'indica entre parèntesis quadrats la forma reconstruïda per a l'ordenació seguida de les formes reals presents en el text. Si no s'indica explícitament la veu dels repertoris és perquè es correspon amb la veu comentada.

[acer] **azer** s. m. 'ferro combinat amb carboni'. El *DeCat* apunta que és «freqüent a l'Edat Mitjana tot i que no en tenim massa exemples abans del segle XIV», (s. v. ACER, 26b). Llista un document rossellonès de finals del XIV i després ja March i Martorell. El *DCVB* també el documenta en el *Tirant* i en el *Somni de Joan Joan. Faraudo* el troba en un inventari de 1430 (s. v. ARBRER), en el *Sumari* de Bernat de Granollacs (s. v. AGULLA; datat cap al 1484, vegeu SCIENCIA.CAT, s. v. Bernat de Granollacs, *Sumari*), en l'inventari del príncep de Viana (1461, s. v. ALMÀRTEC), entre altres documentacions més tardanes. Però també és present en el *Dotzè* cap. 144 d'Eiximenis (RENEDO ET AL: 2005, 314).

Pedra fussa per calor en *azer* retorna 5.14

acerbitat s. f. 'crueltat, rigor d'una cosa dolorosa'. El *DCVB* el documenta el 1495 en la traducció del *Quart llibre del Cartoixà*. Efectivament, llegim en el *DeCat*: «*acerbíssim* i *acerbitat* foren usats per Roís de Corella en el seu *Cartoixà*, i aquell ho fou per Isabel de Villena» (s. v. ACERB, 27^a). La documentació d'aquest substantiu es podria retrotraure a c. 1400. També compareix, amb un ús adjectiu, a la *Fiammetta* catalana, pròleg, f. 1r-1v (vegeu *Faraudo*, s. v. ESCARNÍVOL).

«Lo meu cor conturbat és en mi», ço és, per *acerbitat* o terribilitat de dolors, ha encorreguda debilitat de cors 3.2

afonar v. 'enviar al fons, enfonsar'. El *DCVB* i *DeCat* documenten el mot a mitjan del segle XV en el *Tirant* i Ausiàs March (*DeCat*, s. v. FONS, 99-100). *Faraudo* el troba als documents de la guerra de Joan II (1462-72), però de manera més reculada també en la traducció de les *Històries troianes* (l. 32, c 10.228) de Jaume Conesa, que es pot datar entre 1367 i 1374 (PERUJO MELGAR: 2015, 75).

Cascuna d'aquestes dues iniquitats carregua o agreuga: aquesta primera axí com a càrrech migancer, e aquesta derrera axí com a càrrech fexuch qui fa *afonar* l'om e en lo fon bax lo fa *afonar* 3.6

[**agràs**] **agraç** s. m. 'ràim verd encara no assaonat; suc d'aquest ràim'. Documentat des de molt antic tant en el *DCVB*, *Faraudo*, *DeCat* (s. v. AGRÀS), amb documents de 1262 i 1278, en el *Llibre de contemplació de Ramon Llull* (21.366), Arnau de Vilanova, *Llibre sent Soví i Llibre de les medicines particulars*. Trobem aquest mateix passatge bíblic (Jer 31,30) traduït per Bernat Oliver a l'*Excitatori* (104): «la tua entrada en aquest món és estada ab pecat e ab colpa —desestruga condició, la nostra, com abans que pequem ja som en pecat enfangats!— los nostres pares han menjat l'*agràs* e les nostres dents se són mussades» (cito del *DeCat*, s. v. AGRE, 75a).

Los pares mengaren *agraç* e les dens dels fills se'n muçaren 2.3 (la mateixa citació en 4.8)

aquell per aquell loc. adv. Construcció equivalent a 'aquell mateix'. *DCVB* (s. v. AQUELL, citant el *Tirant*: «com la majestat vostra sigui aquella per aquella qui en lo cel es prenosticat jo us degue amar e servir» c. 234). En el *Glossari* també en el *Jacob Xalabín* (PACHECO: 1964,175; 1988, 80) en l'expressió «aquella hora per aquella» 'en aquell moment, en aquell punt i hora'.

Mas, «lo mal» és «davant tu», ço és aquell que tu en memòria as tostemp, lo qual a tu desplau fortment, *aquell per aquell* scientment yo he fet, ço és lo primer e lo segon, los quals en la segona taula són prohibits 6.6

[**atestar**] **atestant** v. 'Testificar, manifestar certa una cosa'. Només documentat en Gaspar Verí en el *DCVB*. El *DeCat* només diu, de passada (*DeCat* s. v. TESTAR, 467a) que ATESTAR és «poc usat en català». Els repertoris només recullen amb amplitud l'accepció 'fer testament'.

Atestant lo Savi «tresaur encorporat o amagat dins la faç de la terra fa poch o no gens de profit» entrò que és pervengut a notícia d'aquells qui'l cerquen Pròleg 1.6

[**betum**] **bitum** s. m. 'composició de calç, sofre, seu i altres components per unir pedres'. Documentat per *Faraudo* i el *DCVB* (s. v. BETUM 1 i 2) en Eiximenis (*Regiment*, c. 28) i sant Vicent Ferrer (*Quaresma*, sermó 26). El *DeCat* en situa la primera documentació cap al 1380.

L'argamassa per la qual les espirituals pedres són conjunydes o ligades és lo ligament de caritat, lo qual ligam és designat o demostrat per aquell *bitum* per lo qual les taules divises o seperades foren conjunydes en l'arqua de Noè; per lo qual *bitum* axí matex l'arca matexa fon reperada dedins e defora; del qual *bitum* diu l'Apòstol: «La caritat de Déu difusa o escampada és en los nostres coratges per l'Espirit sant qui dat nos és» 4.20

cabeçut adj. 'tossut, obstinat'. Els repertoris són molt poc precisos: el *DCVB* no el documenta fins a la Mallorca del segle XIX; el *DeCat* (s. v. CAP, 511b) es limita a col·locar-lo en una llista de derivats relacionats amb el mallorquí *cabecer*.

O per les pedres de Sion los jueus ne són entesos, primerament *cabeçuts* e durs, mas per la preïcació dels apòstols, despuys blans e amollits 5.14

[**caduc**] **caduca** adj. 'fràgil, inconsistent'. La primera documentació proposada en el *DeCat* (s. v. CAURE, 643b) i en el *DCBV* és del *Curial e Güelfa*. *Faraudo* (s. v. CADUC) també el localitza en el *Corbatxo* de Narcís Franch, possiblement de datació semblant al *Curial*, a mitjan segle XV.

Més avant, és beatitut divinal, que és sobirana e eternal, e és beatitut mundanal, que és falsa e *caduca* 2.3

[**calabruixó**] **calabruixó** s. m. 'calamarsa, pedregada'. La primera documentació en el *DCVB* és de les *Transformacions* de Francesc Alegre, a

finals del XV. En *Faraudo* es fa recular fins a Francesc Eiximenis (*Terç*, c. 395; GRACIA: 1977, 131, cap. 45) i la traducció de la *Visió delectable*, d'Alfonso de la Torre en el XV. També a Antoni Canals (CASANOVA: 1988, 57)

car, si al propòsit se lig que «los hòmens blastomaran Déu per la plagua del *calabrujó* o pedruscha, la qual fon feta fort gran», molt pus fort Déu blastomen com hoen ésser sentenciats a la pena de l'infern eternal 3.22

callament s. m. 'taciturnitat, acte de callar'. Ja en Llull i en Jaume I. També a Antoni Canals (CASANOVA: 1988,57), en el *Tirant* («e almenys per callament los reprengueren», *DTCA*) i en el *Recort* de Gabriel Turell (BAGUÉ: 1950, 201). Usat repetidament per Conesa a les *Històries troianes* (PERUJO MELGAR: 2015, 16, 47, 67, 69, 93, 124, 130, 143, 161, 299 i 322) amb un sentit anàleg, especialment com a 'silenci'.

a) Gemega, doncs, e plora per la obliuó de la pensa e per lo *callament* de la laor 1.2 — b) per tal que investigació o inquisició sàvia de tots punts pugua trobar tota circumstància de iniquitat, la qual sens tota suppressió o *callament*, sens tota excusació e sens tota tenuació o aminvament, pugua confessar 3.20

cauma s. f. 'xafogor, calor desmesurada'. En l'ús de l'*Exposició* aquest mot es pot considerar o bé com un llatanisme flagrant que segueix la font literalment, o bé com un occitanisme ('grande chaleur', *PetitLevy* s. v. CAUMA), paral·lel a d'altres que caracteritzen el copista. En el *DeCat* (s. v. CALMA, 440) es comenta la forma deslabialitzada *calma* ja present en el *Diccionari de rims* de J. March (1372) i més tard en el *Procés de les olives* (1497), però *cauma* es considera «occ. ant., s. XIV».

a) «Los ossos meus se cremaren per gran *cauma*», ço és calor, e són estats frits en lo frixori o paella 1.5 — b) Entre holocausts e sacrificis aquesta era la diferència en la ley antiga: que los holocausts tots ensemps eren encesos e cremats, e dehien-se de *olon*, que vol dir 'tot', e *cauma*, que és 'enceniment' 4.18

[**compacient**] **compascent** adj. ‘que pateix pels dolors d’altri’. La primera documentació en el *DCVB* és a les *Transformacions* de Francesc Alegre. En el *DeCat* només apareix en una llista de derivats de *pacient*.

Són làgremes de hom planyent e de hom penident; làgrimes de *compascent* e amant coralment 1.8

[**concercar**] **concerquar** v. ‘cercar’. La forma no apareix en cap dels repertoris lexicogràfics consultats. Tradueix el llatí «explorandum».

Doble és la observació: una, certes, a considerar e a *concerquar*, e altra a obeyr e a servir 4.4

distort adj. ‘deformat, torçat’. El *DCVB* i *Faraudo* el documenten a la traducció de la *Commedia* d’Andreu Febrer («guerxa dels ulls, sobre’ls peus distorta» *Purg.* 19.8) i el consideren un italianisme. El *DeCat* només el cita en la llista de derivats de TÒRCER.

Car aquell cor és ben dret, que no és per alcuna pravitat *distort*, ans envés Déu per pura entenció és endreçat. 2.15

[**doblària**] **doblàries** s. f. ‘mesura o quantitat equivalent a una altra que es pren com a unitat’. Segons el *DCVB*, present en Antoni Canals (*CASANOVA*: 1988, 87), Isabel de Villena i el *Recull d’exemplis*. En l’*Exposició* tradueix «centuplum accipiet».

Qui lejarà pare o mare, sor o frare, casa, camps, muller e fills, per amor del meu nom, a cent *doblàries* o recobrarà, e la vida eternal posseirà 3.22

embalç s. m. ‘cingle, precipici’. Segons el *DeCat* (s. v. BALÇ, 574b) el mot no es documenta, i encara en forma verbal, fins en l’*Spill de Castellbò* (c. 1518) i el *DCVB* manté silenci. *Faraudo* el documenta en Eiximenis (*Terç* 271; hi afegim també els cap. 460, 591 i 865 i el cap. 137 del *Dotzè*) i als *Eximplis e miracles de sent Benet*. Amb la forma *enbauç* també als *Diàlegs* de sant Gregori (*ALEGRE*: 2007, 53 i 86).

Cert, pus foll és que'l brut animal, car lo brut, si veu l'embaç, lunya's d'ell per ço que no lenech ni encepegant caygua en ell 3.7

[**esmenussar**] **smenuçarà** v. 'farà a bocins petits'. El *DeCat* (s. v. MENYS, 596a) apunta que aquest «derivat romànic de MINUTIA» és «no recent, si bé menys desenvolupat entre nosaltres», amb un exemple del *Liber elegantiarum* (1472). En el *DCVB* els primers exemples són del segle XVII, tot i que amb altres formes com *esmenuar* ja remunta a la traducció de les *Històries troianes* i a Isabel de Villena. També amb altres evolucions, com *esmenuar*, *esmenuat* o *esmenuadament*, en Antoni Canals (CASA-NOVA: 1988, s. v.) als *Evangelis* de Palau (*Faraudo* s. v. ESMENUAR) i *esmenuhí* en la traducció de les *Tragèdies* de Sèneca (MARTÍNEZ ROMERO: 1995, vol. 1, 211).

a) Ella cascarà e *smenuçarà* lo teu cap, e tu aguaytaràs lo seu taló 3.6 — b) Trençarà nostre Senyor los cedres, e *esmenuçar*-los ha axí com a vedell del munt de Libani 4.21

esquilador s. m. 'persona que esquila'. El *DCVB* només el documenta en el segle XX (Pascual Tirado), i el *DeCat* (s. v. ESQUILAR) el cita en una llista de derivats sense més informacions. No apareix a *Faraudo*. De fet el verb *esquilar* tampoc és comú abans de finals del segle xv (*Recull d'eximplis*, Manuel Dieç). A l'*Exposició* tradueix el substantiu TONENTES en dues citacions del mateix versicle bíblic (Is 53,7).

a) Axí com anyell davant l'*esquilador*, callarà com a mut 3.15 — b) Axí com ovella davant l'*esquilador*, axí aquest no obrí la sua bocha 3.16

flagici s. m. 'fuet, assot; maldat moral'. *DeCat* (s. v. FLAGELL, p. 10a): «*Flagici* i *flagiciós*, llatinitismes crus i rars, de FLAGITIMUM i FLAGITIOSUM». També amb aquest ús, segons el *DCVB*, a les *Històries troianes* de Conesa (3.1; PERUJO MELGAR: 2015, 49).

car gran és lo *flagici* o peccat de adulteri, lo qual yo, per misèria de la humanal fragilitat, he comès 4.1

[**huia, huaia**] **huya, huaya** interj. ‘ai de...’. D’origen paral·lel a *guai*, es documenta en català en el *Recull d’eximplis* (II 19): «Huay de tu, Copres, que deixes de parlar» (*DCVB*; YSERN: 2004, exemple 391). Vegeu també el *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, s. v. GUAY, 254. A l’*Exposició* sol traduir la interjecció llatina *vae* en diversos (6) pasatges bíblics. Dono només un exemple de cadascun.

- a) *Huya* a vosaltres, savis de la Ley, car portats la clau de ciència!
3.22 — b) *Huaya* a aquell qui a beure dona al seu amich mesclant-hi fel 5.9

inacostable adj. ‘inaccessible’. En el *DCVB* no documentat fins a Teodor Llorente i absent del *DeCat*. *Faraudo* el troba en l’*Excitatori* de Bernat Oliver («Tu est lum inacostable luint en les tenebres»).

Car nostre Senyor «sta o habita en si axí com lum inaccessible o *inacostable*», defora la qual l’om impiadós totalment serà en l’esdevenidor de tot separat de Déu 1.9

[**infançó**] **infançons** s. m. ‘jove, noble’. Tant el *DCVB* com el *DeCat* presenten objeccions a la catalanitat d’aquest mot. El primer diu que és aragonès i Coromines afirma: «A base de *infans* el llatí vulgar celtibèric formà un derivat *INFANTIO, -ONIS, ‘jove noble’, mot que no ha estat mai català i només s’ha usat en els pobles de la nostra frontera lingüística, com a nom dels pagesos ‘nobles’ exempts de pagar tributs i de fer servei [...] Com José María de Lacarra eruditament explica, és un mot més antic que el seu equivalent *hidalgo* [...] i romangué sempre únic usat a Aragó» (s. v. INFANT, 850). En el *Tirant* hi trobem *infançonía*. En l’*Exposició* hi apareix quatre vegades traduïnt sempre FILIUS.

- a) com al penident no sia remès peccat, l’oreginal peccat tan solament exceptat, lo qual sens penitència als *infançons* és remès en lo babtisme 1.8 — b) Lurs *infançons* o fills no·ls lançen a la paret, ans aquells nodrexen en lo lur matex desig, jaens o durmens en la voluptat o delit desordonat, e en la feditat o pudor del peccat 3.5 — c) Los *infançons* demanaren pa, e no era qui·ls ne trencàs 5.6

— d) e per ço que ls seus enemichs no li sien fets en lo cap, ço és no li baten lo cap, los *infançons*, ço és les males cogitacions, gita a la pedra o n bat la paret 6.7

[**jac**] **gach** s. m. ‘gec, gipó’. El mot prové del fr. an. *jaque*, i en català conuiu en diverses formes (*jac, jaca, jaque, gec*). Segons el *DCVB* la nostra forma és present en tres documents de c. 1403, a. 1429 i a. 1461. *Faraudo* i *DeCat* (s. v. GEC, 447a) hi afegeixen un document de l’Hospital de la Santa Creu de c. 1408-11.

car los peccadors són vestits de lur confusió, axí com de vestedura doble, com és laudell, *jach* e semblants 3.22

laudell s. m. ‘vestit, teixit’. Mot que no s’ha pogut documentar en els repertoris. En l’*Exposició* s’empra dues vegades: una vegada associat a *jac* i una altra a una glossa tèxtil. Potser es podria associar al mot *lleuder*, ‘peça de vestir que portaven els homes d’armes’, que el *DCVB* anota en documents entre 1415 i 1441. El *DeCat* (s. v. LLANDERA, 68a) indica un document que reporta la forma *lendell* el 1423. El *Dictionnaire de l’Occitan Médiéval* (<http://www.ub.edu/diccionari-dtca>) cita *lodier* ‘couverture (de lit)’ documentat a Avinyó el 1502, i remet al *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, que defineix el mot francès mitjà *laudier* com a «surcot ample porté par les gens de petit état» i el documenta en Guillaume de Machaut i Froissart (s. v. *LÜPERA, en l’apèndix de germanismes). Vegeu [JAC].

Sien cuberts de la sua confusió, axí com de gach o de *laudell* 2.7

[**manada**] **manades** s. f. ‘conjunt de coses que s’agafa amb la mà’. En el *DCVB* té documentació moderna i el *DeCat* (s. v. MÀ, 320ab) remet a diccionaris també moderns (Lacavalleria). *Faraudo* troba el mot en la *Manescalia* de Dieç, en un inventari de 1484 i en el *Sumari* de Bernat de Granollacs, però també en la traducció del *Decameron* de Febrer (s. v. ESCALUNYA).

E venints vendran ab alegria portants lurs *manades*, ço és les mans, plenes de molts mèrits 1.8

[**marturitzar**] **marturizats** v. ‘martiritzats’. Forma poc coneguda, en contrast amb *marturiar*, que el DCVB i el *DeCat* (s. v. MÀRTIR, 507ab) ja documenten en el *Desconhort* i les *Vides de sants rosselloneses*.

ço és los sembladors d’aquells qui per veritat a mantenir són ocisos e *marturizats*, axí com molts prophetes en lo Vell Testament e tots los màrtirs en lo Novell 5.20

mella s. f. ‘?’. Mot sense documentació que sempre acompanya *zitzània* com a sinònim. No sembla relacionat amb la forma antiga *mella* ‘ametlla’.

a) l’om enemich hi sembra desobre zizània o *mella* 1.9 — b) ans que en la era sia ventat (cor los grans són mesclats ab les palles e la zizània o la *mella* ab lo forment), cové los bons ensemps ésser ab los mals 1.10 — c) No vullats arrancar la zizània o *mella* 1.10

[**meticulós**] **meticulosa** adj. ‘Excessivament poruc o escrupolós, terrible’. El copista ha retocat el mot i l’ha transformat erròniament en «miraculosa». El DCVB i el *DeCat* només registren l’ús d’aquest mot en el segle XX. En l’*Exposició* és un llatanisme flagrant que tradueix METICULOSUM, mot llatí amb el mateix sentit donat més amunt.

Cosa *meticulosa* és, donchs, a tot vivent davant tu deduyr la causa criminal, car com tu sies molt poderós, a les tues mans negú no pot fugir 7.3

meror s. f. ‘plor, tristor’. Sembla un llatanisme directe derivat de *moeror*, *-oris*, ‘tristesesa profunda’ (tradueix «turbatio mœroris et compassionis»). Aquest mateix passatge el tornem a trobar a 8.39 («sexta, gaudium sine merore»), però allí es tradueix «la sexta és goig sens tristor».

És altra, torbació de *meror*, plor o de compasió, de la qual diu sent Johan que Jhesús torbà si matex e lagrimejà en la mort de Làtzer 1.5

negrura s. f. ‘negror’. El *DCVB* i el *DeCat* el documenten per primera vegada en el *Sumari* de Bernat de Granollacs (1492). *Faraudo* el troba ja en les *Històries troianes* (PERUJO MELGAR: 2015, 119), en la *Tròtula de mestre Joan* i en el *Llibre de sent Soví*.

la luna, quant és mirada, la *negrura* trau bax de la terra 1.10

[**paredador**] **paredadors** s. m. ‘home que té per ofici fer paret’. El *DCVB* no documenta el mot fins al segle XIX, mentre el *DeCat* (s. v. PARET, 289b), sense anotacions cronològiques, el presenta com a menorquí i mallorquí. A l'*Exposició* hi apareix dues vegades traduïnt el mateix versicle del Sal 177,22.

a) La pedra la qual rebujaren o reprovaren los edificants o *paredadors*, aquesta és feta cap de cantó o pedra cantonera 4.20 — b) La pedra que rebujaren los hedificans o *paredadors*, aquesta és posada en lo cap de l'angle 5.14

pedrusca s. f. ‘pedregada, calamarsa’. En el *DeCat* com a «pedruscall, val[encià]» (s. v. PEDRA, 368a) i sense més especificacions en el *DCVB*. En *Faraudo* només la forma *pedruscada*, més tardana. Vegeu CALABRUIXÓ.

perfidia s. f. ‘manca de fe, deslleialtat, mala fe; contumàcia’. Segons el *DCVB* (s. v. PORFÍDIA 1), en origen *porfia* (Muntaner) i més tard *porffidia* (*Curial*, Corella), corrent entre els autors del segle XV. Però entre les variants formals en cita una d'Arnau de Vilanova en la mateixa forma de l'*Exposició*, com també Casanova (1988, 157) a Antoni Canals. Coromines explica que «s'ha mantingut entre nosaltres el vocalisme primitiu *perfidia* (i *perfidios*), dominant sobretot en la llengua del Principat, ja en el *DTò.* (1647) [...] i que trobem en molts escriptors Renaixentistes» (s. v. FE, 920b). En *Faraudo*, només trobem la forma *porffidia* (*Tirant*).

Aytals feren pacte o pau ab la mort, o per gran *perfidia* no crehents, o per malícia desesperans, axí com a quatrídua o mort de quatre dies, pudent ja en lo moniment 3.5

[**potestar**] l'à **potestat** v. 'posseir, dominar'. El *DeCat* (s. v. PODER, 635b) i el *DCVB* apunten que aquest verb intransitiu es documenta genèricament en «textos medievals de jueus catalans i castellans» (*podestar*). Per aquest cas, remeto al *Diccionario critico etimológico castellano e hispánico*, vol. 4, 588b50. Que el mot fins ara només hagi estat documentat en ambients judaïtzants no vol dir que no estigués més estès, com prova, em sembla que sense més implicacions, aquesta documentació a l'*Exposició*.

Aquella nit tenebrosa, terbolina o remolí de vent l'à *potestat* 1.8.

prepuci s. m. 'prolongació de la pell del membre viril'. Terme poc documentat en el segle XIV: l'única menció, contemporània de la traducció de Joan Romeu, és un *prepusi* a Ex 4,25 de la *Bíblia de Peiresc* (RIERA & BRUGUERA: 2004, 13). La primera documentació del *DCVB* és als comentaris d'Antoni Solà a la *Cirurgia* de Guy de Cauliach (1508), obra a la qual remet també el *DeCat*. *Faraudo* dona dates semblants en el *Sumari* de Bernat de Granollacs i en la *Sentència contra Jaume de Casafranca* de Pere Miquel Carbonell (c. 1505).

Lo mascle del qual la sua carn del *prepuci* seu viril circuncisa no serà stada, perirà aquella ànima del poble seu 1.6

prescrit v. 'ordenat, manar'. El mot no està documentat, segon *DeCat* (s. v. ESCRIURE, 560b) abans del diccionari de Lacavalleria (1696), però és a la crònica de Pere III (p. 196) amb la forma *preescrit*, segons el *DCVB*. *Faraudo* (s. v. COLON i DIÛTURNITAT) el localitza a les *Commemoracions* de Pere Albert, però clarament usa un edició impresa, possiblement del segle XVI. També a l'*Espill* de Jaume Roig (*prescribit*, s. v. DETENIDOR).

apar de cert que aquest psalm, al qual *prescrit* e proposat és l'enteniment de David, contenga en si l'enteniment profunde o pregon aquell 2.1

recruament s. m. ‘empitjorament, especialment en un mal’. *Faraudo* i el *DeCat* (s. v. CRU, 1068a) el documenten en sant Vicent Ferrer, *Quaresma* (vegeu SCHIB: 1977, 127).

car axí aprés de la convalescència o millorament és molt pus greu e pus perillós lo *recruament*, axí aprés de la vènia o perdó és molt pus greu la ofensa 3.23

[**recruar**] **recruen** v. ‘empitjorar, especialment en un mal’. En el *DCVB* documentat en el *Passi en cobles*, p. 111. *Faraudo*, juntament amb el *DeCat* (s. v. CRU, 1068a), el documenta a sant Vicent Ferrer, *Quaresma* (vegeu SCHIB: 1977, 127).

a) e-n cicatrices en la carn són enteses les plagues que, aprés que són guarides, *recruen* 3.7 — b) Axí, les nafres en la pensa són les colpes, les quals, aprés que són perdonades, *recruen* o retornen, e són lavors aquestes molt pus greus que aquelles 3.7

remolí s. m. ‘massa d’aigua o d’aire que gira ràpidament’. La primera menció d’aquest mot remunta en el glossari de Munic (c. 1400; *DeCat*, s. v. MOLDRE, 744a). Coromines manlleua una bona definició, molt apropiada per al nostre text, del *Thesaurus puerilis* d’Onofre Pou: «tempestat -- remolí de vent o torvellino: *typho*, *vertex*, *turbo*». *Faraudo* el documenta en sant Vicent Ferrer (*Quaresma* 25.14) i *DCVB* (acc. 2) presenta documentacions molt més tardanes. Vegeu [POTESTAR].

[**rota**] **rauta** s. f. La *rauta* (llegiu *rota*) és l’equivalent medieval de la cítara. El *DCVB* (acc. 3) dona primeres documentacions en Bernat Metge, mentre que el *DeCat* situa la primera doc. catalana cap al 1378, en el *Torsimany* de Lluís d’Averçó i també a Bernat Metge. La forma anti-etimològica en AU, ja que el mot sembla que arriba a través del francès *rote*, podria ser una ultracorrecció occitanizant similar a les que el copista adopta en altres moments (vegeu l’estudi lingüístic a MARTÍ: 1999, *42-66).

- a) Confessats a nostre Senyor en la *rauta*, e-n lo saltiri de deu cordes cantats e loats-lo 1.7 — b) Tenen «lo tanboret e la *rauta* e alegren-se al» so de «l'orgue, mas en un punt devallen als inferns» 1.8 [la mateixa citació a 2.15 i 4.10]

salpasser s. m. 'estri per fer les aspersiones amb aigua beneïta'. Documentat a finals del segle XIV en Felip de Malla (1397). El *DeCat* (s. v. SAL, 611a) el situa per primer cop en un document de 1403 i el *DCVB* a partir del segle XVI. Com assenyala *Faraudo*, també és present en el poeta Pere Torroella («Doleu-vos, enamorats» RAO 180.10, v. 59: «Senyant-me de ço que via, | viu star hun capellà | ab *salpasser* a la mà | sobr-un cors qu absolia»); RODRÍGUEZ RISQUETE: 2011, vol. 1, 340-348).

E en açò que diu «salpiscar o enrorar-m'as ab l'isop», se concorda ab la Vella lig, segons la qual lo *salpaser*, per rahó del misteri o sagrament, se feya de l'ysop 4.9

tallanpenes s. m. 'tallaplomes'. Forma no documentada en el *DeCat* ni en el *DCVB*. És un terme tècnic de l'instrumental dels copistes: un ganivet destinat a fer punta a la ploma. *Faraudo* el documenta amb la mateixa forma *talempenes* en l'inventari de Martí I (1410) i un altre de 1430. A l'*Exposició* la forma es troba en una glossa que no segueix la literalitat del text llatí («ut quemadmodum per nouacula littera de pergamenno deletur, ut nullum remaneat eius uestigium, ita er tuam misericordiam culpa meo animo deletur, ut nullus remanear in eo reatus»).

car axí com per lo rahor o *tallanpenes* és delida o desfeta la letra del pregamí per ço que no romangua en ell negun senyal de la letra, axí, per la tua misericòrdia, del meu conratge sia delida la colpa per ço que neguna obligació a pena en aquell no romangué 4.3

terbolina s. f. 'remolí desfermat (de vent, també d'aigua)', segons la definició que Coromines dona de *terbolí* (*DeCat*, s. v. TORBAR, 78b-579a). Tant la forma en masculí com la femenina (usada en la traducció de l'*Excitatori* de Bernat Oliver, 27: «era acabussat e enfangat en lo goig e

terbolina de vicis e de pecats») apareixen documentades a començaments del segle XV. El *DCVB* i *Faraudo* els documenten en el *Recull d'eximplis e miracles*. També es troba als *Dialegs* de sant Gregori (ALEGRE: 2007, 49) i a l'exemple 664 del *Recull d'Arnau de Lieja* (YSERN, 2004). Vegeu REMOLÍ.

Lo lum de l'impriadós, axí com a *terbolina* de vent pluig, e los dies seus axí com a fum qui s'escampa 5.5

treüt s. m. 'tribut'. És una forma documentada des dels primers temps, però «en cat. antic la forma més corrent, ja en el s. XIII, fou la quasi hereditària *treüt* o *traüt*.[...] La vacil·lació entre *traüt* i el cultisme integral *tribut*» s'accentua en el s. XIV i des de principis del segle XV va guanyant terreny el cultisme (*DeCat*, s. v. TRIBUT, 827ab). Segon *Faraudo* i el *DCVB*, en la forma patrimonial i els seus derivats (*traütar-se*, *traütari*) es troba també a Jaume I, Ramon Muntaner, Antoni Canals (CASANOVA: 1988, 198), Anselm Turmeda i la traducció del *Decameron*.

«Digués, donchs, és legut de donar el *treüt* a l'emperador?» 3.16.

ve interj. 'ai de... malaurat de...'. Sempre acompanyat de la forma HUYA o HUAYA (vegeu). Es correspon amb la interjecció llatina UAE. *Faraudo* el documenta en la poesia de Jaume Roig «Visrey, pel Rey nostre Johan altíssim» (RAO 152.2), publicada a les *Cobles e trobes en lahor de la verge Maria* (València, 1474). Vegeu-ne l'edició de Ferrando (1983, 333-335) i en la p. 335 la nota lingüística en aquest mateix sentit. No s'esmenta en el *DCVB* ni en el *DeCat*.

a) Vehement vol dir tant com *ve*, ço és huyava e adiments, ço és remoyent un ésser de la huaya o dampnació eternal, car sinó és aytal e tanta la torbació del penident que baste a remoure la pena eternal, lo penident sens dupte no ha haüda contricció sinó solament atrició, que porta pena mas vènia no dona 1.12 — b) *Ve*, ço és huaya vinga, maledicció sia a vosaltres, fembres prenyades e no-drints, en aquells dies 1.12 — c) Ne encara per reprensió de iniquitat, dient lo propheta Ysahies: «*Ve*, ço és huya, a mi car he ca-

llat, car yo són hom pol·lut o sutze en los labis» 2.5 —d) Maytí de prosperitat és lo viure temporal, del qual diu Salamó: «Ve o huaya a la terra, los prínceps de la qual menjen de matí» 6.7.

BIBLIOGRAFIA

- ALEGRE, Montserrat (ed.) (2007): *Diàlegs de sant Gregori. Estudi lingüístic de la versió catalana de 1340*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- AMANN, E. (1923): «Innocence III», en *Dictionnaire de Théologie catholique*, París, Librairie Letouzey et Ané.
- AVENOZA, Gemma (2016): «Innocenci III, Exposició dels VII psalms penitencials», en *Els tresors de la Universitat de Barcelona. Fons bibliogràfic del CRAI Biblioteca de Reserva*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 26-29.
- BADIA, Lola [Digna Vallvé] (1984): «Arnau d'Alfarràs, un bon estilista del segle xv», *El Crotalón. Anuario de Filología Española*, núm. 1 (1984), p. 831-840.
- BADIA, Lola (1991): «Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària», *Estudi General*, núm. 11 (1991), p. 31-50.
- BADIA, Lola *et al.* (2014): «9. Traductors i traduccions», en *Història de la literatura catalana*, dir. Lola BADIA, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, Editorial Barcino, Ajuntament de Barcelona, vol. 2, p. 117-183.
- BÉRIER, François (1983): «La Traduction en français», en *Gründriss der Romanische Literatur des Mittelalters*, Heidelberg, Winter Verlag, vol. 8.2, p. 219-265.
- BERNINI, Giuseppe (1953): *Le preghiere penitenziali del Salterio. Contributo alla teologia dell'A. T.*, Roma, Universitat Gregoriana.
- BULTOT, R. (1961): «Mépris du monde, misère et dignité de l'homme dans la pensée d'Innocent III», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, núm. 4 (1961), p. 441-456.
- CABRE, Lluís (ed.) (1993): Pere March, *Obra completa*, Barcelona, Barcino.

- CABRÉ, Lluís & Montserrat FERRER (2012): Cens de traduccions al català medieval fins a 1500, <https://translat.narpan.net/> (darrera consulta 3 de juliol de 2021)
- CABRE, Lluís *et al.* (2018): *The Classical Tradition in Medieval Catalan 1300-1500. Translation, Imitation, and Literacy*, Woodbridge, Tamesis (Boydell & Brewer).
- CASANOVA, Emili (1988): *El lèxic d'Antoni Canals*, València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-PAM.
- CASANOVA, Emili (ed.) (1981): *Espill de consciència. Text doctrinari del segle XIV*, Barcelona, Edicions del Mall.
- CHENEY, Chistopher R. (1976): *Pope Innocent III and England*, Stuttgart, Hiersemann.
- CHINER, Jaume (1997): *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*, València, Generalitat.
- COLL, Josep Maria (1949): «Tres escritores dominicos gerundenses del siglo XIV, en lengua vernácula. Fr. Arnaldo Simó, Fr. Antonio Ginebreda y Fr. Juan Romeu», *Annals de l'Institut d'Estudis Girolamins*, núm. 4 (1949), p. 5-36.
- COLLELL, Antonio (1965): *Escritores dominicos del Principado de Cataluña*, Barcelona, Casa Provincial de la Caridad [Diputación de Barcelona].
- CORMINAS, Joan (1849): *Suplemento á las Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes publicadas por el excmo. é ilm. sr. d. Félix Torres Amat*, Burgos, Imprenta de Arnaiz, 268 pp.; reed. anastàtica Barcelona-Sueca, Curial.
- DCVB:ALCOVER, Antoni M. & Francesc de B. MOLL (1975): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma, Moll, 10 vols.
- DeCat:COROMINES, Joan (1980-1990): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial, 9 vols.
- DI GIROLAMO, Costanzo (2002): «Canti di penitenza: da Stroński a Ausiàs March», *Cultura Neolatina*, núm. 62.3-4 (2002), p. 193-209.
- DI PINTO, M. (1956): «Il *De miseria conditionis humanae* di Innocenzo III», en *Studi medievali in onore di Antonino De Stefano*, Palerm, Societ  Siciliana per la Storia Patria, p. 177-201.

- DÍAZ BORRÀS, A. (1993): *Los orígenes de la piratería islámica en Valencia. La ofensiva musulmana trescentista y la reacción cristiana*, Barcelona, CSIC.
- DTCA: *Diccionari de textos catalans antics*
<http://www.ub.edu/diccionari-dtca/> (darrera consulta 3 de juliol de 2021).
- FARAUDO: FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Lluís, *Vocabulari de la llengua catalana medieval* <https://www.iec.cat/faraudo/> (darrera consulta 3 de juliol de 2021).
- FERRANDO, Antoni (1978): *Narcís Vinyoles i la seua obra*, València, Univ. de València-Dep. de Lingüística Valenciana.
- FERRANDO, Antoni (1983): *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- FERRANDO, Antoni (1993): «L'Omèlia sobre lo psalm «De profundis» de Jeroni Fuster», a *Misc. Fuster*, vol. 6, p. 79-106.
- FIORAMONTI, Stanislao (2007). Innocenzo III, *Commento ai sette psalmi penitenziali / Commentarium in septem psalmos poenitentiales*, Segni, Edivi.
- FOREVILLE, Raimunda (1974): *Lateranense IV*, Vitoria, Eset.
- GLOSSARI: *Glossari de glossaris d'Els Nostres Clàssicsh*
<http://www.glossaris.net/advSearch.php> (darrera consulta 3 de juliol de 2021).
- GRACIA, Jorge J. E. (ed.) (1977): Francesc Eiximenis, *Com usar bé de beure e menjar*, Barcelona, Curial.
- GRÖBER, Gustav(1897): *Grundriss der romanischen Philologie*, Estrasburg, K. J. Trübner, vol. 2.2.
- HAUF, Albert (1990): *D'Eiximenis a Sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-PAM.
- JEDIN, Hubert (1973): *Manual de historia de la Iglesia*, Barcelona, Herder.
- KAEPPELL, Thomas (1970-80): *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, Roma, Istituto Istorico Domenicano, 3 vols.

- LÓPEZ CASAS, Mercè (1996): «El manuscrit XII de la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll», *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, núm. 10 (1996), p. 363-376.
- LUBAC, Henri de (1993): *Exégèse médiévale. Les quatre sense de l'Écriture*, París, Desclée de Broower, 1993, 2 vols.
- LUCHAIRE, Achille (1904-08): *Innocent III*, París, Hachette, 6 vols.
- LUSIGNAN, Serge (1986): *Parler vulgairement. Les intellectuels et la langue française aux XIIIe et XIVe siècles*, París-Montreal, Vrin-Presses de l'Université de Montréal.
- MACCARONE, Michele (1943): «Innocenzo III prima del pontificato», *Archivio della R. Deputazione romana di Storia Patria*, núm. 9 (1943), p. 59-134.
- MACCARONE, Michele (ed.) (1955): Innocenzo III, Lotharius Cardinalis, *De miseria humanae conditionis*, Lugano, O. V.
- MACCARONE, Michele (1972): *Studi su Innocenzo III*, Pàdua, Antenore.
- MADURELL, Josep M. & Jordi RUBIÓ I BALAGUER (1973): *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, Barcelona, Gremio de editores, de librereros y de maestros impresores, 2 vols.
- MALECZEK, W. (1985): «Innozenz III», en *Lexicon des Mittelalters*, Munic, Artemis.
- MARTÍ, Sadurní (1999): *La traducció catalana medieval del «Commen-tarium in Septem Psalmos Poenitentiales» d'Innocenci III. Edició i estudi*, Barcelona, Universitat de Barcelona. Tesi doctoral inèdita.
- MARTÍ, Sadurní (en premsa, 2022): *Traduccions dels salms penitencials, s. XIV-XX (Corpus Biblicum Catalanicum, 42)*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya- Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MARTÍ, Sadurní (en preparació): *Traduccions i exegesi sobre els salms penitencials a la Catalunya medieval: edició i estudi de l'«Exposició» d'Innocenci III i dels comentaris de Pere Riu*.
- MINERVINI, Vincenzo (1994): «La versione italiana del *De Miseria Humanae Conditionis*: progetto di edizione», en *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco*, ed. C. Romero i R. Arqués, Pàdua, Programma, p. 145-154.

- MINERVINI, Vincenzo (ed.) (1996): *Libre del plant de l'hom. Versione catalana del Liber De Miseria Humanae Conditionis*, Bríndisi, Schena.
- MITJÀ, Marina (1957-58): «Procés contra els consellers domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, núm. 27 (1957-58), p. 375-317.
- MONFRIN, Jacques (1963): «Humanisme et traductions au Moyen Age», *Journal des savants*, 1963, núm. 3, p. 161-190.
- MONTI, Luigi (1961): *Il «Commentarium in septem psalmos poenitentiales» di Innocenzo III*, Roma, Pontificia Università Lateranense; tesi di laurea inèdita.
- MORREALE, Margherita (1959): «Apuntes para la historia de la traducción en la Edad Media», *Revista de Literatura*, núm. 15 (1959), p. 3-10.
- NADAL, Josep M. & Modest PRATS (1982-96): *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Ed. 62, 2 vols.
- NADAL, Josep M. (1992): *Llengua escrita i llengua nacional*, Barcelona, Quaderns Crema.
- PACHECO, Arseni (ed.) (1964): *Jacob Xalabín*, Barcelona, Barcino; reed. de 1988.
- PERUJO MELGAR, Joan M. (2015): *Les «Històries troianes» de Jaume Conesa, traducció catalana de la «Historia destructionis Troiae» de Guido delle Colonne: estudi i edició*, Alacant, tesi doctoral. Enllaç <http://hdl.handle.net/10045/65127> (darrera consulta 3 de juliol de 2021)
- PRATS, Modest (1983): «Un vocabulari català a la versió del *De Regimini Principum* de Gil de Roma», en *Actes AILLC Roma*, p. 29-87.
- PUJOL, Josep (ed.) (1994): Jaume March, *Obra poètica*, Barcelona, Barcino.
- REINHARDT, Klaus i Horacio SANTIAGO-OTERO (1986): *Biblioteca bíblica ibérica medieval*, Madrid, Centro de Estudios Históricos CSIC.

- RENEDO, Xavier (1992): *El «Tractat de Luxúria» del 'Terç del Crestià' de Francesc Eiximenis. Edició i Estudi*, tesi doctoral inèdita, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1992, 2 vols.
- RENEDO, Xavier *et al.* (ed.) (2005): Francesc Eiximenis, *Dotzè del Crestià*, vol. I,1, Girona, Universitat i Diputació.
- RIERA, Jaume & Pere CASANELLAS (ed.) (2004): *Bíblia del segle XIV: Èxode i Levític*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RIQUER, Martí de (ed.) (1935): Antoni Canals, *Scipió e Aníbal. De providència. De arra de ànima*, Barcelona, Barcino.
- ROBLES, Laureano (1985): «Estudiantes dominicos de la provincia de Aragón en los 'Studia Generalia' europeos (siglos XIII-XIV)», *Revista española de teología*, núm. 45 (1985), p. 201-237.
- RODRÍGUEZ RISQUETE, Francisco Javier (ed.) (2011): Pere Torroella, *Obra completa*, Barcelona, Barcino, 2 vols.
- ROMEU FIGUERAS, Josep (1984): «Pere March 'Al punt c'om naix comença de morir'», en *Misc. Pere Bohigas*, vol. 3, p. 85-119.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1984): *Història de la literatura catalana*, I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1908-21): *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2 vols.
- RUIZ CALONJA, Joan (1954): *Historia de la literatura catalana*, Barcelona.
- SAYERS, Jane E. (1994): *Innocent III: Leader of Europe 1198-1216*, Londres, Longman.
- SCHIB, Gret, *Vocabulari de Sant Vicent Ferrer*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977, 268 pp. (Publicacions de la Fundació Salvador Vives Casajuana, 50).
- SCIENCIA.CAT: <https://www.sciencia.cat/> (darrera consulta 3 de juliol de 2021).
- SCHNEIDER, R. (1963): *Innozenz der Dritte*, Munic.
- SPICQ, Ceslas (1944): *Esquisse d'une histoire de l'exégèse latine au Moyen Age*, París, Vrin.

- STEGMÜLLER, Fridericus (1950-1980): *Repertorium Biblicum Medii Aevi*, Madrid, CSIC, 10 vols.; STEGMÜLLER, Friederich & N. REINHARDT, *Supplementum*, Madrid, 1976-80, 3 vols.
- TILLMANN, Hellene (1954): *Papst Innozenz III*, Gotinga, Vandenhoeck & Ruprecht.
- TORRÓ, Jaume (ed.) (1996): *Romeu Lull, Obra completa*, Barcelona, Barcino.
- WITTLIN, Curt (1991): *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- XIBERTA, Bartomeu M. (1927): «El mestre fra Pere Riu, carmelità rossellonès (vers 1380), i son comentari al salm *Miserere*», *La Paraula Cristiana*, núm. 5 (1927), p. 56-63.
- XIBERTA, Bartomeu M. (1931): *De scriptoribus scholasticis saeculi XIV ex ordine Carmelitanum*, Lovaina, 1931.
- YSERN, Josep-Antoni (ed.) (2004): *Arnau de Lieja, Recull d'exemples i miracles*, Barcelona, Barcino, 2 vols.